

УДК 340.15(477)«16/17»

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.2.03>

Дмитро Вікторович Слинко,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра конституційного і міжнародного

права та прав людини (професор);

 <https://orcid.org/0000-0001-7960-615X>,

e-mail: dimasdv1974@gmail.com

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ (XVI–XVIII ст.)

Наукове дослідження присвячено аналізу процесуального права України козацької доби. Встановлено, що процес правотворення на теренах України відбувався безперервно, тож має багатовікові традиції. Розвиток правових норм, зокрема процесуальних, на українських землях не припинявся навіть у періоди відсутності національної державності. З'ясовано, що козацьке право, зокрема його процесуальна складова, становило систему звичаєво-правових норм, виникнення яких зумовлене суспільним феноменом козацтва. Відмічено, що відродження української державності сприяло подальшому розвитку процесуального права, оскільки його подальша генеза ґрунтувалася на універсалах гетьманів та полковників. Проаналізовано особливості новел у сфері судочинства, закріплених у Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Хоча ці положення не були реалізовані на практиці, вони засвідчують високий рівень розвитку процесуального права України в означений період. Наголошено, що проявами процесуального права на українських землях можна вважати норми, що діяли під впливом правової системи Речі Посполитої, московської держави, а також процесуальні положення церковного та магдебурзького права.

Ключові слова: козацьке право, процесуальне право, судочинство, звичаєво-правові норми, магдебурзьке право, церковне право, Гетьманщина, юрисдикція, процесуальні норми, процесуальний порядок.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Процес правотворення на теренах України відбувався безперервно, а тому має тисячолітні традиції. Важливе місце в цьому процесі посідає козацтво. Постійні наукові розвідки свідчать про дієвість системи козацького права загалом та його процесуальної складової зокрема. Сучасні дослідження підтверджують, що розвиток правових норм, зокрема процесуальних, на українських землях не припинявся навіть у періоди відсутності української національної державності. Це зумовлено збереженням у народній свідомості звичаїв і традицій народоправства та самоврядування. Устрій козацької держави

визначався традиціями народоправства в організації та здійсненні влади. Перетворення козацтва на значну суспільну верству сприяло рецепції звичаєво-правових норм і поширенню їх на велику територію. Певною мірою цьому сприяла й генеза козацького права у процесуальній сфері. Яскравими прикладами процесуального права козацької доби є процесуальні норми козацького права Запорозької Січі та процесуальне право Гетьманщини. Водночас необхідно враховувати й інші прояви процесуального права на українських землях – маються на увазі норми, що діяли під впливом правової системи Речі Посполитої, московської держави, а також процесуальні аспекти церковного та магдебурзького права. Всебічне наукове осмислення процесуального права козацької доби в контексті формування права на українських землях сприятиме розв'язанню низки наукових проблем, пов'язаних із дослідженням правотворення та державотворення в Україні.

Стан дослідження проблеми

Вітчизняна правнича література питання, пов'язані з історичним дослідженням ролі, яку відіграють норми, спрямовані на впорядкування відносин у процесуальній сфері, на сучасному етапі досліджує частково або фрагментарно. Зазвичай наукові розвідки присвячені насамперед проблемам права матеріального, зокрема таким його галузям, як цивільне та сімейне. Козацьке право в контексті українського правотворення досліджувалося О. Бирковичем, П. Захарченком, М. Рязановим, Н. Сизою, Ю. Сокуром, В. Щербатюком. Розвиток процесуального права та його інститутів у козацьку добу розглядалися вченими-юристами значно меншою мірою. В історичному аспекті процесуальне право на українських землях розглядалося І. Атаманчук, О. Беліченко, Р. Калюжним, А. Пащук, С. Сокальською, М. Слабченком, Б. Стецюком. Вивчення цієї проблематики і сьогодні залишається актуальним, оскільки сприятиме обґрунтуванню взаємозв'язку українського правотворення і державотворення та засвідчить цінність процесуального козацького права в тисячолітній правовій традиції українського народу.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в подальшому історико-правовому вивченні процесуального права України козацької доби. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *завдань*: охарактеризувати процесуальну складову козацького права Запорозької Січі; дослідити норми процесуального права Українсько-гетьманської козацької держави; вивчити вплив нормативно-правових актів Речі Посполитої та московського царства на процесуальне право зазначеного періоду; розглянути тогочасні процесуальні прояви церковного та

магдебурзького права; проаналізувати процесуальну своєрідність Конституції Пилипа Орлика 1710 р.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу зібраних бібліографічних джерел систематизовано уявлення щодо особливостей процесуального права козацької доби. Проаналізовано процесуальний порядок здійснення судочинства та охарактеризовано його особливості, розглянуто розвиток процесуального права досліджуваного історичного періоду.

Виклад основного матеріалу

Козацтво як суспільний стан повністю утвердилося в XVI ст. і значною мірою відрізнялося від інших соціальних груп. Цей новий суспільний стан мав незвичний світогляд, не був схожий зовнішнім виглядом, способом життя, особистою волею. Досліджуючи історико-правову спадщину України козацької доби, слід звернути увагу на унікальний, суто автентичний досвід українського правотворення, свідченням якого є козацьке право взагалі та його процесуальна складова зокрема. Попри те, що на козацтво у формальному розумінні поширювалося законодавство держави, обставини життя диктували для них нові й актуальніші правила співжиття. Із плином часу авторитет, територія використання та застосування цих правил поширювалися. Таким чином, козацькі правила та норми поведінки набували визнання в суспільстві, отримавши можливість реальної юридичної дії як правові звичаї. Отже, козацьке право являло собою систему звичаєво-правових норм, зобов'язаних своїм виникненням суспільному феномену козацтва. Своєю чергою, ці норми об'єднувалися у звичаєво-правові інститути [1]. О. Нелін відмічає не лише суто звичаєвий, а ще й щиро національний характер козацького права, яке було наслідком взаємовідносин козацького суспільства, у нормах-правилах якого відображались уявлення козаків щодо права, справедливості, свободи, рівності [2]. За слушним зауваженням М. Рязанова, ідеї природного права відіграли системостворюючу роль і надали змогу козацтву виробити свій особливий кодекс прав та вольностей [3, с. 43]. Ці неписані правила етики, правові норми, природні права визначили соціальне становище козацької спільноти в суспільстві. Норми козацького права слугували захистом від феодальних повинностей та податків і забезпечували можливість володіння земельними наділами. Крім того, вони захищали можливість мати власні органи управління і здійснювати власне судочинство, що свідчить про формування певних процесуальних норм, а отже – процесуального права. Оскільки козацтво набуває високого соціального статусу, належність до нього стає ідеалом для селян і міщан.

Водночас слід зауважити, що козацьке право створювалося не лише внаслідок правовідносин нового козацького стану. Козацьке

право відрізняється глибоким історичним корінням, воно було певною рецепцією звичаєво-правових норм [4, с. 54]. Так, М. Бедрій звертає увагу, що в історіографії цієї проблематики вирізняють такі визначальні чинники формування козацького права, які стосуються його змісту та змісту його процесуальної складової: 1) наслідування правових норм попереднього періоду (йдеться про чинні під час формування козацтва правові звичаї українського народу, наприклад копне право, оскільки значна частина козаків була колишніми селянами); 2) створення нових норм на основі суспільної, адміністративної, судової та військової практики (ці норми були відображенням свободи, демократії, що поєднувалися із суворою військовою дисципліною); 3) запозичення й використання (рецепція) звичаєво-правових норм інших народів [1, с. 79].

На думку О. Лазаревського, який був чи не першим дослідником адміністративно-правового устрою Гетьманської держави, козацьке право було створене самим життям унаслідок природних потреб народу і не залежало від зовнішньої регламентації [5, с. 79]. Це право (і матеріальна, і процесуальна його складові) почало чітко оформлюватися в Запорозькій Січі. Побудоване на принципах козацької демократії право забезпечувало юридичну рівність козацького товариства, оскільки майнова нерівність хоча й мала місце, проте була суто економічною. Дуки (козацька аристократія) і голота (плебс) у правовому аспекті були рівними, привілеїв ніхто не мав. Повага до традицій та заборон, що мали силу закону, забезпечувала правосвідомість козацького братерства.

Оскільки Запорозьку Січ можна вважати в сучасному розумінні лише державницьким утворенням, а не державою, судочинство в ній було перехідним етапом від самосуду до судочинства від імені держави. Це самобутнє судочинство мало національний характер і відрізнялося елементами демократичного правосуддя. Юрисдикція козацького суду була становою і базувалася на козацькому присуді. Цей соціально-правовий інститут об'єктивно сформувався в козацькій спільноті і був затверджений державою (Річчю Посполитою, а згодом московським царством) як становий козацький привілей. Становий привілей охоплював судову самоорганізацію та здійснення судочинства на підставі норм-правил козацького звичаєвого права, редакцій Литовського статуту, магдебурзького права. Функціонування судової системи гарантувало дію норм козацького права. Відправлення правосуддя в Запорозькій Січі мало характер усвідомленого вираження цінностей соціокультурного буття української нації, а норми права та правові приписи обумовлювалися історичним рівнем правосвідомості січового козацтва, яке відчувало правову інтенціональність і вплив концептів правової системи Речі Посполитої та католицької церкви, а згодом і московського царства [6, с. 6].

Носіями судової влади, звісно формально, визнавалися всі члени січового товариства. Ця влада здійснювалася як безпосередньо на загальній (січовій або кошовій) раді і козацьких сходках, так і через козацьку старшину. Судочинство не було відокремленим від військово-адміністративної влади. Так, у військового судді були окремі функції, що зовсім не стосувалися здійснення правосуддя (наприклад, він головував «при скарбі й арматі») [7, с. 129–130]. Окремі судові функції виконувалися також іншими представниками козацької старшини. Наприклад, військовий писар оголошував присуд кошового отамана або старшини на раді та сповіщав засуджених. Здійснення оперативно-розшукових заходів із затримання злочинців, проведення дізнання, попереднього слідства та організація виконання судових вироків належали до обов'язків військового осавула. Військовий довбиш мав доставляти до Запорозької Січі затриманих злочинців, приковувати засуджених до ганебного стовпа, бути присутнім під час виконання судових вироків. Особи, які чекали суду, перебували під наглядом військового пушкаря, бо їх тимчасово утримували у військовій пушкарні [8, с. 225]. Зауважимо, що саме процесуальна практика Запорозької Січі є виразною ілюстрацією сприйняття судової влади козацтвом як влади публічної, носієм якої є все військове товариство. Тобто, на відміну від шляхти, яка, ототожнюючи себе з народом, у литовському та польському судочинствах лише змагалася за контроль над здійсненням судової влади, січове братство справді цю владу здійснювало.

Отже, маємо право констатувати, що вже на початок Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького процесуальна складова козацького права вже існувала. Вона мала внутрішню систему та регулятивні властивості. Виникнення козацької держави під час цієї війни є почасти закономірним результатом розвитку українського права, його еволюції та перетворення на право національне, право незалежної держави. Козацьке право, зокрема його процесуальні норми, на той час уже перестало буди корпоративним і набуло чинності за межами Війська Запорозького низового.

Сформована під час Національно-визвольної війни українського народу у 1648–1654 рр. держава також здійснила значний вплив на подальший розвиток норм процесуального права. У зв'язку із цим слід зазначити, що звичаєво-правова система керування в Запорозькій Січі передбачала систему, яка мала три рівні: 1) Кіш і загальна військова рада (вищий рівень); 2) паланкове управління (середній рівень); 3) курінне управління (низовий рівень) [9, с. 11]. Ця модель сприяла не лише побудові адміністративного апарату Запорозької Січі, а й визначенню статусу її посадовців – від кошового отамана до канцеляриста. За цим взірцем згодом було організовано Українську

гетьманську козацьку державу. Її механізм передбачав поділ влади на загальнодержавний, полковий і сотенний щаблі. Такий поділ визначав відповідну градацію правових норм і у процесуальній сфері. Із формуванням української державності в цей період значною мірою зросло застосування неписаних норм звичаєвого права – козацького права, а також гетьманських і полковницьких універсалів як нових джерел процесуального права. На початку функціонування козацької держави в Україні судовий процес мав обвинувальний характер [10, с. 140]. Попри те, що на території тогочасної України судочинство певною мірою розвивалося під впливом західноєвропейських держав, інквізиційна форма процесу проникала на українські землі доволі повільно. Це пояснювалося: 1) збереженням традицій «Руської правди», яка передбачала здійснення судочинства у формі обвинувально-змагального процесу; 2) відсутністю чіткого відокремлення цивільного та кримінального процесу. Водночас за наявності відповідних умов застосовувався інквізиційний процес. Це стосувалося справ, пов'язаних із вищими посадовими особами, які перебували під протекцією гетьмана або мали стосунок до державної таємниці тощо [11, с. 21]. Позови й інші заяви подавались зазвичай усно. Позивач з допомогою родичів і громадськості здійснював дізнання та попереднє слідство. Наприкінці XVII ст. слідчі дії почали проводитись уповноваженими особами у справах особливої важливості та про тяжкі злочини. У судових документах ці дії згадуються як розшук та інквізиція [12, с. 48]. Залишаються чинними в цей період на українських землях також положення Литовських статутів із деякими змінами та інші правові норми польсько-литовського періоду. Так, норми магдебурзького права застосовувалися в судочинстві не лише магістратськими судами, а й полковими козацькими судами. Норми магдебурзького права, які діяли на землях України в другій половині XVII ст., мали розбіжності з тією магдебурзькою системою, що набула поширення у країнах Центральної і Західної Європи. В Україні застосовували переважно переробки, а не оригінальні тексти німецьких збірників законів. До найпоширеніших на теренах України переробок можна віднести «Саксонське зерцало», «Право Магдебурзьке» П. Щербича, «Право цивільне Хелмінське» П. Кушевича, «Порядок прав цивільних магдебурзьких» Б. Троїцького [11, с. 20]. Слід звернути увагу, що застосування польсько-литовських нормативно-правових актів в адміністративній і судовій практиці, з одного боку, гарантувало самостійне функціонування та розвиток української правової системи, а з іншого – мало характер пережитку колишнього правового укладу. Це пояснювалося невідповідністю цих актів соціально-економічним умовам та їх частковими суперечностями між собою [13, с. 63].

О. Сокальська до характерних рис тогочасного українського процесу судочинства відносить: 1) змагальність; 2) приватно-позовну спрямованість, яка обмежувалася у справах щодо тяжких злочинів; 3) тотожність у загальних рисах проваджень у справах різних категорій; 4) обсяг процесуальних прав і обов'язків учасників процесу, який залежить від їхнього майнового стану, статі, національної належності, осілості; 5) станову підсудність; 6) формалізм; 7) певний дуалізм (застосовуються норми звичаєвого і загального процесу). До загальних засад судочинства належали: 1) диспозитивність; 2) гласність і участь громадськості; 3) безпосередність і усність судового розгляду; 4) персоніфікованість відповідальності за злочин. Вчена наголошує, що судовий процес того часу у справах шляхти та міщан передбачав, що покарання призначається тільки за вироком суду за наявності достатніх доказів вини. За заочним обвинуваченням покарання не допускалося. Крім того, процес судочинства щодо вказаних верств відзначався рівністю сторін перед судом, недоторканністю особи, захистом інтересів у суді за допомогою адвоката, наданням безкоштовної правничої допомоги та можливістю оскарження рішення суду [14].

Невдовзі після того, як частина українських земель у 1654 р увійшла до складу московського царства, на окремих їхніх територіях, зокрема на Слобожанщині, було впроваджено «Соборне уложення» 1649 р. Цей кодифікований нормативно-правовий акт визначав тогочасну правову систему московського царства. Водночас він затверджував норми кримінального, кримінального процесуального та цивільного процесуального права й остаточно закріплював феодальне право, згідно з яким народ піддавався суду за порушення закону та царської волі [15, с. 561]. Унаслідок запровадження «Соборного уложення» суди наділялися правом розглядати як кримінальні, так і цивільні справи щодо всіх верств населення без винятків. Із правової точки зору ставав неможливим розгляд справ суддями, які мали зацікавленість у певному результаті. Закриття справ зазвичай передбачало відшкодування винуватцем заподіяної шкоди та задоволення майнових претензій. Обов'язковою умовою була особиста поява сторін у судовому засіданні. Ведення протоколу письмово фіксувало перебіг засідання в суді. У разі розгляду справи по суті заявлені збитки стягувалися обов'язково [13, с. 64]. Водночас слід зазначити, що загальні правові норми московського царства до кінця XVII ст. на українських землях не застосовувалися. Юридичну силу мали лише спеціально видані нормативно-правові акти для впровадження на території Гетьманщини. Проте на Слобожанщині московське законодавство запроваджувалося активно і поступово витісняло норми звичаєвого права [11, с. 21].

У досліджуваний період на українських теренах зберігали свій вплив і норми церковного звичаєвого права. Це пояснювалося тим,

що поряд з іншими чинниками дієвість процесуальної складової козацького права значною мірою залежала від православ'я, оскільки воно слугувало ціннісно-нормативним мірилом козацьких звичаїв і їх застосування [4, с. 55]. Проте насильницьке підпорядкування Української православної церкви московському патріархату спричинило поширення дії нормативних актів, ухвалених ієрархами російської православної церкви, на підконтрольні москові українські землі. Незважаючи на це, норми церковного права зробили значний внесок у розвиток процесуальної техніки. Зокрема, правосуддя набуло писаного характеру: свідченням передувало складання присяги та попередження про відповідальність за неправдиві відомості, з'явився інститут представництва, а обов'язок відшкодування судових витрат покладался на винну сторону [11, с. 19].

Черговим етапом у розвитку процесуального права України козацької доби можна вважати «Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького», або Конституцію Пилипа Орлика 1710 р. Цей нормативно-правовий акт став першим у світовій історії правовим документом, який чітко розмежовував і визначав незалежність трьох гілок влади. Слід зазначити, що розділ VII, який безпосередньо регулював судову владу, за своїм змістом був доволі коротким і малоінформативним. Конституція Пилипа Орлика визначала, що Генеральний військовий суд, якому належить судова влада, гетьману не підпорядковується. Це було новелою, адже дотепер гетьман безпосередньо очолював судову владу. Крім того, гетьман, як і члени генеральної козацької старшини та урядовці, у разі потреби сам підлягав суду [16, с. 4]. Отже, по факту всі судові повноваження, що раніше належали гетьманові, перебрав на себе Генеральний військовий суд. До особливостей Конституції 1710 р. можна віднести й те, що, закріпивши компетенцію Генерального військового суду, вона залишила поза увагою власне систему судочинства: не було розглянуто питання місцевих судів, невідомо, чи були посади суддів виборними, а також не визначено засади формування Генерального військового суду.

Конституція 1710 р. не була практично реалізована, оскільки плани Пилипа Орлика з відновлення влади гетьману на Правобережній Україні зазнали невдачі. Незважаючи на це, «Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького» продемонстрували світові зрілість українських державних ідей, відповідно до яких система судочинства розглядалася як незалежна, окрема гілка влади в державі. Це також свідчило про досить високий рівень розвитку процесуального права України в козацьку добу.

Подальший розвиток права та його процесуальної складової в козацьку добу відзначається остаточним формуванням національної правової системи на українських землях та першими намаганнями

провести кодифікацію права. Процесуальні норми містилися в актах, які мали законодавчу силу, а саме: 1) гетьманських універсалах; 2) універсалах, виданих генеральною військовою канцелярією; 3) інструкціях і ордерах гетьмана та Генеральної військової канцелярії; 4) приписах Генерального військового суду [17, с. 74]. Так, П. Полуботок, гетьман Лівобережної України, протягом 1722–1723 рр. видав три універсали, у яких наголошувалося про необхідність усунення недоліків у діяльності судів та обов'язкового додержання інстанційного порядку щодо подання апеляцій. Гетьман Д. Апостол своєю Інструкцією судам від 13 липня 1730 р. встановив порядок розгляду справ у полкових, сотенних і сільських судах та визначив види допустимих доказів тощо [18, с. 13]. Оскільки частина українських земель перебувала під владою російської імперії, з початку XVIII ст. на їхніх теренах під час здійснення судочинства започатковується застосування російських правових актів. Значну вагу серед них мав іменний указ Петра I «Про форму суду» від 5 листопада 1723 р. Цим указом скасовувалася розшукова форма процесу, а єдиною можливою формою процесу визнавався суд. Кодифікований збірник правових норм, який отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ», було видано в 1743 р. [13, с. 65–66]. Норми адміністративного і цивільного процесуального права в цьому нормативно-правовому акті поділялися за відособленими артикулами [19, с. 165, 200]. Процесуальне право України того часу відрізнялося прилюдністю, гласністю судочинства, тобто мало відкритий характер. На відміну від західноєвропейських держав, прилюдність судочинства в тогочасній Україні не мала такого обмеження.

Звичаєве право цього періоду, попри суттєві зміни за формою і змістом, залишалося важливим джерелом права. Певні зміни норм звичаєвого права стосувалися його широти та порядку застосування. Правила звичаєвого права, які не суперечили законодавчим актам московського царства, а згодом російської імперії, затверджувалися санкцією з боку державної влади.

Необхідно звернути увагу, що характер процесуальних дій у козацьку добу, зокрема у XVIII ст., починає суттєво змінюватися під впливом російських правових джерел та форм судочинства. Українські правові джерела визначали, що суд відбувається у змагальній формі, при цьому обидві сторони відіграють активну роль. Таким чином сторони здійснювали захист своїх прав, мали змогу довести свою правоту, самостійно подавали докази та очевидців із метою підтвердження своїх інтересів. Перебіг процесуальних стадій мав відкритий і публічний характер, що давало змогу надавати свідчення і заяви, а також порушувати клопотання щодо ухвалення судовою інстанцією бажаного рішення [17, с. 105]. Це свідчить про демократичність

тогочасного українського процесуального права. Однак під впливом російських правових джерел і судочинства під час проведення слідчих дій починає застосовуватися інквізиційно-розшуковий процес. Цей тип процесу почав використовуватися у московському царстві на основі «Судебника» Івана III 1497 р. ще наприкінці XV ст. «Судебник» передбачав закритість процесу на всіх стадіях і ретельну фіксацію всіх процесуальних дій, а також усього судочинства загалом. Інквізиційно-розшуковий процес, запроваджений у судочинство Гетьманщини, спричинив, наприклад, заміну публічного виїзду на місце скоєння злочину на виклик на слідство для участі в допиті [20, с. 26]. Обвинувально-змагальна форма процесу застосовувалася щодо цивільних справ, а кримінальні справи розглядалися за допомогою інквізиційного процесу. Рішення з певних питань судочинства спочатку ухвалювалися членами судової колегії шляхом голосування усно, а згодом почали оформлюватися письмово і для пам'яті заносилися до судових книг [17, с. 107].

Принагідно зауважимо, що до приєднання до складу російської імперії територій Правобережної України (1793) та Західної Волині (1795) найважливішими правовими джерелами були акти Речі Посполитої, ухвалені центральною владою, переробки магдебурзького права, Третій Литовський статут і норми звичаєвого права. Крім того, у 1768–1775 рр. польський сейм затвердив так звані Кардинальні права, які обстоювали панування польської шляхти та католицької церкви в усіх сферах життя.

Висновки

Отже, є підстави зробити висновок, що формування процесуального права України у XVII–XVIII ст. відбувалося навіть за відсутності української національної держави. Це зумовлювалося тим, що у свідомості українського народу зберігалися звичаї і традиції народоправства та самоуправління. У зв'язку з тим, що українське козацтво стало значною суспільною верствою, відбулася рецепція звичаєво-правових норм та їх поширення на значній території. Вагомий внесок у це зробив розвиток козацького права у процесуальному аспекті. Судова влада сприймалася запорізькими козаками як влада публічна, котра здійснювалася всім військовим товариством. Це яскраво ілюструє процесуальна практика Війська Запорозького. Відродження української державності сприяло подальшому розвитку процесуальних норм, оскільки подальша генеза процесуального права базувалася на універсалах гетьманів і полковників. За часів Гетьманщини в козацьких судах України застосовувалися обвинувально-змагальна та інквізиційна форми процесу. Перша форма використовувалася переважно під час розгляду цивільних справ, а друга – під час розгляду кримінальних справ. Одним з етапів розвитку

українського процесуального права козацької доби можна вважати «Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького» в частині судочинства, які, хоча й не були практично реалізовані, засвідчили достатньо високий рівень розвитку процесуального права України у зазначений період. Іншими проявами процесуального права на українських теренах можна вважати процесуальні норми, що діяли на території України внаслідок впливу Речі Посполитої, московської держави та процесуальні складові церковного і магдебурзького права.

Список бібліографічних посилань: 1. Бедрій М. Козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права (XVI ст. – 40 рр. XIX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 78–86. 2. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 41 с. 3. Рязанов М. Особливості права Запорізької Січі у правовій спадщині України. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2021.07>. 4. Щербатюк В. М., Сокур Ю. В., Орищенко Ю. В. Козацьке право Запорозької Січі в контексті українського правотворення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 53–61. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201141.53>. 5. Лазаревский А. М. Суды в старой Малороссии. *Киевская старина*. 1898. № 7–8. С. 75–115. 6. Андреев Д. В. Етносоціокультурні чинники формування національної правосвідомості (на прикладі судової системи Запорозької Січі XVII–XVIII століть) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2003. 23 с. 7. Судова влада в Україні: витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія / за ред. І. Б. Усенко. Київ : Наук. думка, 2014. 505 с. 8. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ, 2013. 892 с. 9. Атаманова Н. В. Правовий порядок Запорізької Січі: історико-теоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2013. 19 с. 10. Стецюк Б. Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.) : монографія. Харків : Діа плюс, 2013. 560 с. 11. Атаманчук І. В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 196 с. 12. Підкова І. З., Шуст Р. М. Довідник з історії України : у 3 т. Київ : Генеза, 1993. Т. 1: А–Й. 239 с. 13. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 415 с. 14. Сокальська О. В. Судоустрій та судочинство в Україні (XVI – початок XVII ст.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 20 с. 15. Курило М. П. Історичні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі. *Форум права*. 2013. № 1. С. 557–566. URL: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_94.pdf. 16. Бедрій Р. Б. Розподіл влад за Конституцією Пилипа Орлика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 3. С. 3–6. 17. Пащук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в

XVII–XVIII ст. (1648–1782). Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. 178 с.
18. Сиза Н. П. Суд і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 19 с.
19. Історія держави і права України : підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 495 с.
20. Слабченко М. Судівництво на Україні XVII–XVIII ст. Харків : Союз, 1919. 39 с.

Надійшла до редколегії 24.02.2025

Прийнята до опублікування 02.04.2025

Slynko D. V. Procedural Law of Ukraine in the Cossack Era (16th – 18th Centuries)

The research is devoted to the study of the procedural law of Ukraine in the Cossack era. It is established that the process of law-making on the territory of Ukraine has been ongoing and has a thousand-year tradition. The development of legal norms, including procedural ones, in the Ukrainian lands did not stop even in the periods of absence of the Ukrainian nation-state. This is due to the preservation of customs and traditions of people's government and self-government in the popular consciousness. It is determined that the Cossack law and its procedural component were a system of customary legal norms which owed their origin to the social phenomenon of the Cossacks. It is noted that the revival of Ukrainian statehood, in turn, contributed to the further development of procedural rules, since the further genesis of procedural law was based on the universals of hetmans and colonels. The structure of the Cossack State was determined by the traditions of people's rule in the organisation and exercise of power. The unique legal innovations in the area of judicial proceedings enshrined in the 1710 Constitution of Pylyp Orlyk are examined. Although these provisions were not practically implemented, they demonstrated a fairly high level of development of Ukraine's procedural law during this period and revealed to the world the maturity of Ukrainian statehood ideas, according to which the judicial system was viewed as an independent, separate branch of government. Attention is drawn to the continued influence of ecclesiastical customary law on Ukrainian lands during this time. This is due to the fact that, among other factors, the effectiveness of the procedural component of Cossack law largely depended on Orthodoxy, as it served as a normative and value-based measure for Cossack customs and their application. It is noted that the manifestations of procedural law in the Ukrainian lands can be considered the procedural rules which were in force on the territory of Ukraine as a result of the influence of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Moscow State and the procedural component of Magdeburg law.

Keywords: Cossack law, procedural law, legal proceedings, customary law, Magdeburg law, church law, Hetmanate, jurisdiction, procedural rules, procedural order.

